

Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde
AHLÂK ve İNŞÂ
-III-

Editörler

Prof. Dr. Adem YERİNDE
Dr. Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ELHUT
Öğr. Gör. Mehmet SALİH

**Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde
Ahlâk ve İnşâ -III-**

Editörler

Prof. Dr. Adem YERİNDE
Dr. Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ELHUT
Öğr. Gör. Mehmet SALİH

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

Bu kitapta yer alan bölümlerin ilmî ve fikrî muhtevası ile dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 298

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-605-351-588-3

Kapak Tasarım: DİZGİ **MIZANPAJ**.COM
Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Aralık 2022 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları
Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ'DE ÇOCUĞUN AHLÂK EĞİTİMİ

Emrah KARAPOLAT*

Giriş

Ahlâk ve ahlâk eğitiminin tarihteki yeri hususunda pek çok görüş dile getirilmiştir. Zaman zaman ilkel toplumlarda ahlâkın olmadığı düşüncesini savunanlar dahi olmuştur. Oysa bu tarihi bir yanılgıdan ibarettir. Çünkü ahlâkı olmayan bir toplum düşünülemez.¹ İnsanların bir arada huzur ve düzen içerisinde yaşayabilmesi için ahlâk gereklidir.

İnsanlara insanca bir yaşam ve bu yaşama bağlı olarak huzurun, ahirette de kurtuluşun ilkelerini göstermek üzere gelen peygamberlerin temel amaçlarından birisi de ahlâkı güçlendirmek olmuştur.² İnsanlığı ıslah etme ve güzel ahlâkı öğretme misyonunu temsil eden nübüvvet halkasının son temsilcisi Hz. Muhammed (s.a.s) “*Ben ancak ahlâkı güzellikleri tamamlamak için gönderildim.*”³ hadisini buyurarak ahlâk ve ahlâk eğitiminin önemini dile getirmektedir.

Ahlâk eğitimi, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan koruyup kurtarmakla beraber iyi ahlâkla donatır ve devamını sağlar. Zira sağlıklı, dengeli ve tutarlı kişilikler bu şekilde oluşturulur. İlk insan ile başlayan ahlâk eğitimi serüveni, tarihin her döneminde eğitim olgusu içerisinde yer almıştır. Çin, Hindistan, Mısır, İran ve Eski Yunanda olduğu gibi kadim köklü eğitim geleneklerinde de ahlâk eğitimi her zaman en önemli konumda olmuştur.⁴

---

* Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı. (Doktora Öğrencisi)

¹ Emile Durkheim, *Ahlâk Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 28.

² Recep Kaymakçan - Hasan Meydan, *Ahlâk, Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 32.

³ İmam Malik Bin Enes, *Muvatta I-II* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Hüsnül’l Hulk n.8.

⁴ Kaymakçan - Meydan, *Ahlâk, Değerler ve Eğitimi*, 139.

Günümüz toplumunda kültürel öğelerin öneminin ve etkisinin geçmişe oranla azalması ahlâk eğitimi gündeme getirmektedir. Özellikle toplumsal alandaki bozulmalar, gittikçe kötüleşen gençlik eğilimleri, kitle iletişim araçlarının olumsuz fonksiyonları gibi etkenler ahlâki değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından okul ve ebeveynlerin ahlâk eğitimine sarılmasını gerekli kılmaktadır.

Tarihsel süreçte insanların bilgilendirilmesi için ahlâk eğitimi hususunda çok sayıda eser yazılmıştır. Günümüz dünyasında hayat şartlarının sürekli değişmesi, ahlâk ve ahlâk eğitimi üzerine yeni fikir ve bilgi üretimini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple İslam kültür tarihinde yazılan eserlerden de yararlanarak bu alanda günümüz insanların ihtiyaçlarını karşılayacak güncel içeriklerin meydana getirilmesi önemli bir ihtiyaç olmaktadır.

Ahlâk eğitimi konusunda geleneksel kültürümüzün ortaya koyduğu kaynak eserler önemli bir yere sahiptir. Söz konusu eserlerden biri de kalam, felsefe ve tasavvufta uzmanlaşmış İranlı İslam âlimi Celâleddin Devvânî'nin yazdığı Ahlâk-ı Celâlî adlı eserdir. Devvânî bu eseri Levamî'ü'l-İşrak fi Mekarimî'l-Ahlâk (Güzel Ahlâk Hakkında İşrak Parıltıları) başlığıyla kaleme almış, ancak daha sonra bu eser Ahlâk-ı Celâlî diye tanınıp ün kazanmıştır. Bu eser, Nasiruddin Tûsî'nin meşhur eseri Ahlâk-ı Nâsiri'den sonra Farsça ahlâk kitapları içinde en tanınmış olanıdır.

Celâleddin Devvânî, Ahlâk-ı Celâlî adlı eserinde ortaya koymuş olduğu ahlâk teorisiyle ideal bir insanın ve ideal bir toplumun nasıl olması gerektiği üzerine görüşlerini aktarmıştır. O, bu süreç boyunca nasıl bir yol izlenmesi gerektiği yönünde de bizlere çeşitli ilke, yöntem ve teknikler sunmaktadır. Onun eserinde ahlâki güzelleştirme, aile ahlâkı ve çocuğun eğitimi süreci ile ilgili ortaya koyduğu metot, eğitim açısından da önemli fikirler sunacak niteliktedir.

Ahlâk-ı Celâlî, bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında bölümlerin daha iyi anlaşılması için gerekli bilgilere yer verilirken; birinci bölümde (Tehzib-i Ahlâk) ahlâk ilmine ve ahlâki güzelleştirmeye dair bilgiler yer almakta, ikinci bölümde (Tedbir-i Menzil) aile yönetim ilmine ve aile ahlâkına ilişkin esaslar belirlenmekte ve üçüncü bölümde (Tedbir-i Mudun ve Rûsûm-i Padişahi) ise siyaset ilmi ve yönetim kuralları konu edilmektedir.

Çocuğun Ahlâk Eğitiminde Anne Babanın Rolü

Çocuk kavramı, henüz ergenlik dönemine ulaşmamış her yaştaki kız ve erkeklere denir.⁵ Çocukluk dönemi, doğumdan ergenlik çağına kadar geçen süre kapsamında sayılmaktadır.⁶ Bu dönemi 0-12 yaşları arasında sınırlayanlar da olmuştur.⁷

İnsanoğlu doğum sürecinden ölüm sürecine kadar çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi çeşitli dönemlerden geçer. Bu dönemler birbirlerinden oldukça farklılık gösterse de, bir sonraki dönem bir önceki dönemden tamamen bağımsız değildir. Her dönem kendisinden bir sonraki dönemi etkiler.⁸ Çocukluk dönemi de kendisinden sonraki dönemleri büyük ölçüde etkilediğinden dolayı önemli bir evredir. Bu sebeple anne babaların bu dönemi iyi tanımaları çocuklarını daha iyi eğitmeleri açısından son derece önemlidir.

Çok iyi bilinir ki kişilik vasıflarının temeli aile aracılığıyla atılmaktadır. Çocuk eğitiminin temel gayelerinden biri de sağlıklı kişilik oluşturma şeklinde belirlenmiştir. Kişilik, insanın duygu ve davranış özelliklerinin bileşimi olarak tanımlanabilir.⁹ Kişiliğin temelleri ilk beş altı yıl içinde atılır. 0-6 yaşları kapsayan ve okul öncesi olarak da adlandırılan bu dönem, gelişim açısından hayatın en kritik yıllarıdır. Çocuğun her bakımdan sağlıklı bir insan olması ve kendini gerçekleştirmesi bu dönemin bilinçli bir şekilde geçirilmesine dayalıdır. Bu dönem sürecinde çocuğun en çok zaman geçirdiği kişiler anne babası olurken; en çok zaman geçirdiği mekân ise evi olmaktadır. Bu nedenle pedagoji ilmi bu dönemde çocuğun ahlâk eğitiminde ve gelişiminde birinci derece etkili olan kurumun aile olduğunu vurgulamıştır.¹⁰

Kohlberg'in ortaya koyduğu ahlâk gelişimi kuramı anlayışı da bu fikirlerle destekler niteliktedir. Bu anlayışa göre bireylere ahlâki davranışı kazandırmak aile gibi bir sistem içinde ancak mümkün olabilir.¹¹

⁵ Bekir Demir, *Hiz. Peygamber ve Çocuk Eğitimi* (İstanbul: İnsan Vakfı, 2002), 18.

⁶ İbrahim Canan, *Hiz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* (Ankara: DİB Yayınları, 1980), 72.

⁷ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 175.

⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 175.

⁹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (İstanbul: Özgür Yayınları, 1994), 169.

¹⁰ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 175; Çocuğun kişilik oluşumunda ailenin rolüne ayrıca Bk. Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 39.

¹¹ İbrahim Gürses - M. Akif Kılavuz, "Kuşakların Ahlâki Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâki Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV/1 (2016), 98.

Çocuğa verilecek ahlâk eğitimi, bilgi, beceri ve birikim gerektiren önemli bir eğitim alanıdır. Bununla beraber sorumluluğu ağır olan, bu sebeple belli ilkeler ve idealler doğrultusunda yapılması gereken ciddi bir iştir. Bilinçli ve doğru yöntemlerle yapıldığında olumlu neticeler verirken, bilinçsiz ve yanlış yöntemlerle yapıldığında ise olumsuz sonuçlar verebilir. Bu itibarla anne babaların ahlâk eğitimi sürecinde çeşitli ilke ve metotları bilip buna göre hareket etmeleri en uygun yol olacaktır. Bu hususun önemine binaen Devvânî, çocuğun ahlâk eğitimi için anne babalara bu süreç boyunca ele alınması gereken konuları sıralayarak ve eğitim sürecinde takip edilmesi gereken yöntemleri tek tek vurgulayarak¹² öncelikle onları bilinçlendirmeye çalışmıştır. Ahlâk eğitiminin en sağlam gerçekleştirileceği yer aile ocağı iken; bu eğitimi verecek asıl kişiler ise anne babadır. Doğru eğitilmeleri şartıyla çocuklar açısından aileden daha faydalı bir kurumun düşünülmemeyeceği söylenebilir.¹³

Çocuğun Ahlâk Eğitiminde İlke ve Yöntemler

Devvânî'nin ahlâk eğitimi sistemine bakıldığında onun çocuğu eğitirken tedrici bir eğitim uyguladığı görülmektedir. Çocuk doğduktan hemen sonra uygun bir bakıcının seçilmesi ve kendisine güzel bir isim verilmesi noktasında tavsiyede bulunması,¹⁴ sütten kesilince hemen eğitimine başlanması gerektiğini söylemesi,¹⁵ çocuğun utanma duygusu ortaya çıktığında ahlâki ilkeleri öğretmenin zamanının geldiğini haber vermesi,¹⁶ çocukta temyiz gücü ortaya çıkınca kabiliyetine uygun bir sanata veya mesleğe yönlendirmenin gerekliliğini aktarması¹⁷ gibi durumların hepsi onun tedrici bir eğitim uyguladığına işaret etmektedir. Öğretim konusu olan şeylerin düzenli bir sıraya, belli bir programa ve muhatabın hazır oluşuna göre aşamalı bir biçimde verilmesi son derece önemlidir.¹⁸ Yeni doğmuş bir çocuğu alıp onu bir anda güzel bir ahlâka, saadetli bir yaşama ulaştırmak elbette mümkün

¹² Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 158-164.

¹³ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 287; M. Zeki Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 29.

¹⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 158.

¹⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

¹⁶ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

¹⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 162.

¹⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 312.

değildir. Bunların tümü sırayla, aşama aşama yani tedrici bir eğitimle ancak yerine getirilebilir.

Devvânî, çocuğun doğumundan hemen sonra yapılması gereken ilk şeyin uygun bir bakıcının seçilmesi olduğunu söyler. Bakıcının karakter durumu, çocuğun karakterine etki etme ve şekil verme özelliğine sahiptir. Bu itibarla çocuğun bakımıyla meşgul olacak bakıcının güzel tabiatlı ve düzgün bir karaktere sahip olması önemlidir.¹⁹ Devvânî'nin 15. asırda üzerinde durduğu bu konu, günümüz pedagoglarının da gündemini oluşturmaktadır. Uzman pedagoglara göre çocuk, bakıcısını model alır. Bakıcıyı model alan çocuk, onun örf ve âdeti başta olmak üzere konuşmasındaki dil bilgisi hatalarını dahi kolayca öğrenebilmektedir.²⁰ Dolayısıyla çocuğa güzel meziyetlerin kazandırılmasında model olacak bir bakıcının seçilmesi yerinde bir tercih olacaktır.

Devvânî, çocuğun doğumundan hemen sonraki aşamada yapılması gereken ikinci şey olarak isim koyma noktasına değinir. Ona göre çocuğa vakitinde isim koymak evlâdır. İyice düşünüp layık, yaraşır bir isim konulmalıdır. Zira çocuğa uygun olmayan bir isim verilirse çocuğun bütün hayatı acı ve keder içinde geçebilir.²¹ İnsanın taşıdığı ismin onunla özdeşleşerek kişiliğinin sembolü haline gelmesi olasıdır. Devvânî'nin de tavsiyeleri doğrultusunda çocuğu küçük düşürecek, anlamı hoş olmayan, söylenmesi zor, başkaları tarafından alay konusu olabilecek isimler vermekten sakınılmalıdır.²² Öte yandan ismin çocuk üzerinde psikolojik etkisi de vardır. Peygamber efendimiz de çocuklara güzel isimler konulmasını tavsiye etmiş, çocukluğunda kendisine güzel bir isim konulmamış olan birçok kimsenin ismini değiştirmiştir.²³ Bu anlamda çocuğa verilecek ismin güzel ve anlamlı olmasına dikkat edilmeli, anlamı iyi bilinmeyen kelimelerin çocuğa isim olarak verilmemesi gerekir.

Devvânî, çocukların ruh ve nefislerini boş bir levhaya benzeterek kolayca şekillenebildiğini belirtmektedir. Bu sebeple ona göre süt emme tamamlanınca hemen çocuğun eğitimiyle meşgul olmalıdır ki çocuk kötü ahlâk

¹⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 158.

²⁰ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 157; Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, 179.

²¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 158-159.

²² Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, 139.

²³ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk* (Ankara: DİB Yayınları, 1997), 45.

edinmesin. Tabiatın kötülöklere, erdemsizliklere, günahlara eğilimi nefislerde yerleşiktir.²⁴ İnsanların bilgi alma kabiliyetleri, ilk yaştan itibaren çalışma halindedir.²⁵ Bu nedenle Devvânî'nin belirttiğı gibi ilk yılların eğitime dikkat etmek son derece önemlidir. Çünkü ilk yıllar, ilk alışkanlıkların kazanıldığı dönemdir.²⁶ Bu noktada insanı konu edinen Psikoloji ve Antropoloji gibi bilimler de insanın yönleri belirlenmiş yeteneklerle doğmadığını ortaya koymuş; yeteneklerin esnek olduğunu, böylece iyiye de kötüye de meyledebileceğini bizlere göstermiştir.²⁷ Topluma ve toplumun değerlerine ayak uydurmalarını sağlayan pek çok konuda çocukları en erken dönemden başlamak üzere eğitmek en doğru yol olacaktır.²⁸ Bu bağlamda Devvânî'nin eğitime erken yaşta başlanması gerektiğini zikretmesi medeniyetimizde sıkça vurgulanan "ağaç yaşken eğilir" atasözünü hatırlatmaktadır.

Çocuğun ahlâk eğitiminde tertip gözetilmelidir. Temyiz kuvvetinin, yani iyiye kötüden ayırabilme kabiliyetinin ilk göstergesi hayâdır. Hayânın baskın olması asalet ve erdemin delilidir. Devvânî'ye göre bu haslet çocukta görüldüğü vakit onun eğitime daha çok önem verilmelidir.²⁹ Devvânî'nin bu görüşüne paralel şekilde J.J. Rousseau da utanma duygusunun ortaya çıkmasıyla beraber eğitime daha fazla önem gösterilmesi gerektiğı görüşündedir. Rousseau'ya göre çocuğun konuşurken sıklıganlık gösterip utanmaya başlaması onun kötölük kavramının artık ne olduğunu anladığını gösterir. İşte tam bu anda vakit kaybetmeksizin çocuğı eğitimin sıkladüzeni altına almak gerekir. Aksi halde çocuk utanç duyacağı şeyler öğrenecektir.³⁰

Devvânî, anne babaları gerekli zamanlarda mükâfat ve ceza sistemini kullanmaya teşvik etmektedir. Ona göre çocuk güzel işler yaparsa ödüllendirilmeli, kötü işler yapmaya kalkışırsa ise cezalandırılmalıdır.³¹ Devvânî, çocuk eğitiminde cezayı uygularken dengeyi gözetmeyi tavsiye etmekte ve

²⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

²⁵ Beyza Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXIV (1981), 471.

²⁶ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, 119.

²⁷ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, 121.

²⁸ Mahmut Dünder, "İslam'a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri", Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi VI/6 (2018), 812.

²⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

³⁰ J.J. Rousseau, *Emile "Bir Çocuk Büyüyor"*, yay. haz. Ülkü Akagündüz (İstanbul: Selis Kitaplar, 2016) 206.

³¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

birtakım uyarılarda bulunmaktadır. Söz konusu uyarı ve tavsiyeleri, çocuğu cezalandırma esnasında “açıkça ve topluluk önünde kınamama” noktasındadır. Ona göre çocuğu yaptığı bir hata sebebiyle cezalandırırken topluluk önünde açıkça kınamamalı, hata ile yanlış yaptığına hamletmeli ki bu durum çocuğun cesaretlenmesine yol açmasın. Çocuğun yaptığı yanlış gizli kalmış ise ve toplum tarafından bilinmiyorsa açığa çıkarıp onu rezil etmemelidir. Çocuk yanlış davranışı tekrar yaparsa, işte o zaman yalnız olduğu bir yerde gerekli uyarı ve kınamayı yapmalıdır. Ayrıca çocuğun yanlış ve çirkin davranışını kınamada abartıya kaçmamalı, çocuğu çok korkutmamalıdır. Aksi takdirde çocuk kınanmayı alışkanlık haline getirebilir, çirkin davranışlarda bulunma onda yerleşebilir ve “İnsanlar, yasaklanan şeylere hırs gösterirler” sözü gereği yanlışla tekrar dönmeye tahrik olabilir.³² Çocuğu yaptığı yanlıştan dolayı topluluk önünde açıkça azarlamamak en doğru yoldur. Günümüz psikologları da bu görüşü savunmaktadır. Ayrıca bir ilke olarak çocuğun kişiliğini değil, yanlış davranışını eleştirmelidir.³³ Çünkü çocuk yanlış yaptığı zaman onun kişiliğini eleştirmek özgüven eksikliğine yol açar. Sürekli eleştirilen çocuk, kendisini beceriksiz, yetersiz ve aptal hissederek.³⁴ Anne baba baskısı altında kalan çocuk, ileride hayatın zorlukları karşısında dayanıksız olmanın yanı sıra uyuşuk ve kolay kırılabilen bir şahsiyet de geliştirebilir. Çocuğun yaşadığı bu durum ona her daim hata yapma endişesi yaşatır. Bu da çocuğun sözlerine ve girişimlerine sınır koymasına ve ileride özgür bir birey olmasına engel olur.³⁵ Bu bakımdan çocuğun kendine olan güvenini zedelemeye yol açan kişiliği kınama gibi davranışlardan kaçınmalı, yapılacak eleştirinin dozu iyi ayarlanmalıdır.

Devvânî, çocukların güzel fiillerde bulunmaları durumunda onların manevi mükâfat türü olan “sözle övülme” ile ödüllendirilmelerini de istemektedir.³⁶ Övgü noktasında hataya düşmemek için ise dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar vardır. Ne yazık ki toplumumuzda övgünün yanlış kullanılmasına sıkça rastlanmaktadır. Yanlış bir şekilde kullanılan övgü, abartılı bir özgüvene ve gereksiz bir ego kabarmasına sebep olur. Bu yanlış ön-

³² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159-160.

³³ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 213.

³⁴ Nevzat Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 33.

³⁵ Hayati Tetik, “Anne Baba Tutumları ve Ailede Çocuğun Dini Gelişimi”, *Universal Journal of Theology* 5/2 (2020), 158.

³⁶ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

lemek için çocuğun bizatihi kişiliğinin değil, becerilerinin ve davranışlarının övülmesi gerekir. “Sen bir tanesin, dünya da eşin yok” benzeri kişiliği hedef alan övgüler kullanıldığı zaman çocuğun kendini geliştirme ve kendini keşfetme becerisi yok edilmiş olur. Çocuğun kişiliğinden ziyade, “Bak ne güzel giyindin, ne güzel davrandın” şeklinde yaptığı davranışı övmek daha doğru olacaktır.³⁷ Övgüyü yanlış kullanmanın çocuğa kötülük yapmaktan farklı olmadığını bilmek gerekir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocuğun kişiliğinden ziyade davranışını övmeleri daha yerinde olacaktır.

Çocuğun yetiştirilmesi sürecinde devamlı iyi kimselerin övülmesi ve kötü kimselerin de kınanması suretiyle çocukların kötülüklerden uzaklaşp hayırlı işlere yöneleceğini belirten³⁸ Devvânî, telkin metodunu kullanarak çocuğu terbiye etme yoluna gitmektedir. Eğitimde ahlâki değerleri öğretmenin bir metodu da telkin etmedir. Telkin, bir duyguyu, düşünceyi aşılama ve kabul ettirme demektir.³⁹ Bir görüşe göre dini, sosyal ve siyasi inançlarımızın büyük bir kısmı telkin sonucu ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Telkin metodunun etkililiğinden hareketle çocuklara güzel iş ve davranışları telkin etmek, onlarda o işi ve davranışı taklit ve tekrar etme arzusu uyandıracaktır.

Devvânî’nin eğitim sistemini şekillendiren etkenlerden biri de onun “bi-reysel farklılıklar” ilkesine özen göstermesidir. O, çocuk eğitimi sürecinde bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak birçok önemli noktaya dikkat çeker. Ona göre her çocuğu kabiliyet açısından tanımak ve bu doğrultuda yönlendirmek çok önemlidir. Çocuk ilim ehli ise, onu ilimle meşgul etmeli; sanat ehli ise, sanatla meşgul edilmelidir. Çocuk yönlendirilirken mutlaka tabiatına bakılmalıdır. Hangi ilim, sanat ve mesleğe kabiliyeti varsa ona yönlendirilmelidir. Çünkü herkesin her sanata, her işe ve her mesleğe yeteneği yoktur; tam tersine herkesin kendine özgü bir kabiliyeti vardır.⁴¹ Bu bağlamda denilebilir ki tabiatına uygun davranılmamış bir çocuk, hayatı boyunca başka bir insan olmaya zorlanmış olacaktır.⁴² Oysaki çocuklar sahip oldukları kabiliyetlerle ve yapabildikleri işlerle yetiştirilirlerse tabiatla-

³⁷ Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, 35.

³⁸ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

³⁹ Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, 215.

⁴⁰ Hayati Hökelekli, “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet Dergisi* XIX/1 (1983), 28-29.

⁴¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 162-163.

⁴² Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, 184.

rından yararlanabildiklerinden dolayı toplum içinde bir yer edinirler.⁴³ Günümüz eğitimcileri de çocukların bireysel farklılıklarına göre eğitilmeleri noktasında Devvânî ile paralel görüşler ortaya koymuşlardır. Söz gelimi Selçuk'a göre, "Her birey kendine özgü bir gelişim çizgisi gösterir. Çünkü bireylerin doğuştan getirdikleri özelliklerle, çevreden aldıkları etkiler farklıdır. Bireysel farklılıkları dikkate almadan yapılan bir eğitimin başarılı olması söz konusu değildir. Bu sebeple, öğretim faaliyetleri düzenlenirken öğrenciler arasındaki farklılıkların muhakkak surette göz önünde bulundurulması gerekir."⁴⁴

Devvânî, çocuğun ideal bir ahlâka sahip olmasında öğretmenin sahip olduğu kişilik yapısının da etkisi olduğunu söylemektedir. İslam eğitim tarihi incelendiğinde öğrencilerin, öğrenciler küçükse şayet velilerinin öğretmeni seçme imkânına sahip olduğu görülmektedir. Devvânî, öğretmenin sahip olması gereken özellikleri sıralayarak öğretmen seçiminde bulunacak öğrenci ve veliler için birtakım kıstaslar ortaya koymuştur. Ona göre öğretmen evvela dindar, ahlâklı, akıllı, yardımsever, ağırbaşlı ve temizliğine dikkat eden biri olmalıdır. Öğretmen, devlet adamları başta olmak üzere toplumun her kesimiyle sohbet etme, diyalog kurma yollarını ve adabını da bilmelidir. Öğretmen bu özelliklere sahip biri olursa öğrenciler onu gözlemleyerek ahlâkını daha da güzelleştirebilecektir.⁴⁵ Günümüz eğitim anlayışına göre de öğrencinin benimseyeceği tutum ve değer yargılarında öğretmenin rolü büyüktür. Öğretmen, öğrencinin kişiliğinin oluşumunda ve gelişiminde biçimlendirici bir özelliğe sahiptir. Öğrenci, belli bir müddet sonra anne baba modeli yerine öğretmenini koyar ve kendini onunla özdeşleştirmeye çalışır. Bu anlamda öğrenci öğretmeninden sadece bilgiyi değil, ahlâk ve edebi öğrenir. Öğrencinin hayatını doğrudan etkileyen bir role sahip olması nedeniyle öğretmenin sahip olduğu karakter yapısı son derece önemlidir.⁴⁶

Devvânî'nin üzerinde ehemmiyetle durduğu örnek olma metodu eğitim, sosyoloji ve psikoloji gibi bilimlerin ilgi alanı olmuştur. İnsanın fıtratında başkalarını örnek alma yeteneği vardır. İnsanlar, kendi davranışlarını başkalarını model alarak ya da taklit ederek belirler ve geliştirirler. Eğitim bi-

⁴³ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, 29.

⁴⁴ Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2012), 23.

⁴⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 161.

⁴⁶ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 166; Ayrıca Bk. M. Yaşar Kandemir, *Öğretmenlerimizle Baş-baş*, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 43.

limciler bu durumu sosyal öğrenme olarak ifade ederken, sosyologlar da sosyalleşme olarak açıklamaktadırlar. Psikologlara göre ise, insandaki örnek alma ve taklit etme durumu, insanın ruhunda var olan özenme ve özdeşleşme duygusundan kaynaklanmaktadır.⁴⁷ Özellikle de çocukların başkalarını örnek alma ve taklit etmeye çok fazla yatkın oldukları söylenebilir. Bir davranışa tanık oldukları zaman bunu başka bir yerde canlandırmaya çalışmaları bu durumun bir göstergesidir.⁴⁸ Bu bağlamda Devvânî'nin, doğru model olabilmesi ve çocuk üzerindeki etkisi bakımından çocukla münasebette bulunacak bakıcının ve öğretmenin düzgün karaktere sahip kişilerden seçilmesi tavsiyesinde bulunması, çocuk ile çevresindeki kişiler arasında kurulan münasebetin karaktere doğrudan yansımaları sebebiyledir. Ona göre çocukla ilgilenecek kişinin vasfı çocuğa sirayet eder.⁴⁹ Bu sebeple çocuğun çevresinde olumlu davranışlar sergileyen kişilerin bulunması çocuğun kişilik gelişimi bakımından önem arz eder. Aksi taktirde çocuğun çevresinde kötü kimseler olursa ondaki olumsuz davranışlar çocuğa da geçebilecektir.

Devvânî, çevrenin insan üzerindeki etkisi açısından arkadaş çevresine de özellikle dikkat çeker. Ona göre arkadaşın ahlâkının nefis ve ruh üzerindeki etkisi çok büyüktür. Bu sebeple insanın daima erdemli ve iyi kimselerle arkadaşlık kurması gerekirken; erdemsizliklere bulaşmış kötü kimselerin arkadaşlığından da kaçınması gerekir. Ayrıca kötü kimselerle arkadaşlık etmekten kaçınmak gerektiği gibi onların ortamından da uzaklaşmak gerekir.⁵⁰ Çünkü arkadaş çevresinin insan üzerinde büyük bir tesiri vardır. Devvânî, arkadaş seçimi konusunda şunlara değinir: Bir kişi arkadaş olarak seçilmek istenirse, önce onun kişilik özellikleri, aile yapısı, geçmişi ve anne babasıyla olan ilişkileri vs. öğrenilmelidir. Böylece onun nasıl bir karaktere sahip olduğu anlaşılır. Eğer anne babasına karşı asi olmuşsa, ona kesinlikle güvenilmez ve böyle biri asla dost edinilmez. Din ve hukuka karşı çıkarak, anne babaya asi olan kimseden hayır beklenemez. Bu noktadan sonra arkadaş olarak seçilecek kimsenin dostlarıyla ilişkilerinin durumu araştırılmalıdır. Dostlarının iyiliğine şükürle mi yoksa nankörlükle mi cevap verdiğine bakmalıdır. Nankörlükle vasıflanmış biri ise onun dostluğunu istememelidir. Diğer taraftan bir kişi oyun, eğlence ve kadınlarla muaşeret vs. gibi

⁴⁷ Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik* (İstanbul: DİB Yayınları, 2016), 160.

⁴⁸ Durkheim, *Ahlâk Eğitimi*, 169.

⁴⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 158.

⁵⁰ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 103.

davranışlara müptela ise ondan da dostluk beklememelidir. Çünkü nefsin isteklerine aşırı meyletmek dostların hak ve hukukunu gözetmeye mani olur. Ancak bir kişi, bütün bu imtihanlardan yetkin derecede ölçülü çıkmışsa, onu arkadaş olarak kabul etmeli ve kamil bir dost bilmelidir.⁵¹

Çocuğa Öğretilmesi Gereken Görgü Kuralları

Doğumdan itibaren çocuklara ahlâki davranışların hangi yol ve yöntemlerle kazandırılabilceğini aktaran Devvânî, bunun yanında çocukların nerde nasıl davranması gerektiği ile ilgili genel adap kurallarını da ortaya koymuştur. Bu eğitim esnasında ebeveynin öğretmesi gereken görgü kurallarını ayrı ayrı ele alan Devvânî, bu görgü kurallarını konuşma, davranış ve yemek yeme şeklinde üç kısım halinde aktarmaktadır:

Konuşma Adabı

Devvânî, konuşmanın ahlâk kurallarına uygun bir şekilde yerine getirilmesi için birçok tavsiyede bulunmaktadır. Ona göre öncelikle çok konuşmamaya dikkat etmek gerekir. Çünkü çok konuşmak, akıl zayıflığının, saygınlık ve onur kaybının bir belirtisidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de ölçülü ve dengeli konuşurdu. Filozoflar da defalarca düşünüp sonra konuşmak gerektiğini söylerler. Bu bakımdan ihtiyaç olmadığı sürece sözü tekrarlama malıdır.⁵²

Kişi, kendisi dışında birine sorulan soruya cevap vermemelidir. Bir topluluğa sorulan soruya hemen atlamamalı, başkası sözünü tamamladıktan sonra kendi sözünü söylemelidir. Kişi, bulunduğu ortamda kendisine söz düşmedikçe sohbete karışmamalıdır. Eğer konuşulan şeyler kendisinden gizlenirse de kulaklarını kabartmamalıdır. Meclisin büyükleriyle alaylı bir dille konuşmamalı, ne çok düşük ne de çok yüksek bir ses tonuyla konuşmalıdır. Gereksiz yere sözü uzatmamalı, daima kısa konuşmayı tercih etmelidir. Sohbet ortamlarında uzun hikâyeler anlatmak ve mecliste bulunan diğer kişilere konuşma fırsatı tanımamak çok çirkin bir davranıştır. Konuşulan şeyler ne kadar kısa ve özlü olursa edebe o ölçüde uygundur.

Konuşma esnasında garip sözler ve anlaşılmayan kinayeler kullanmamalı; kötü sözden de sakınmalıdır. Bir meseleden ötürü kötü bir tabir kullanmak mecburiyetinde kalınırsa, kinaye ve tariz ile yetinmelidir. İyiliğin, gü-

⁵¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 233-234.

⁵² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 164.

zelliğin, yiğitliğin, iyi ahlâkın düşüşüne sebep olacak, kin ve düşmanlığı meydana getirecek şaka ve mizahtan da sakınmak gerekir. Kullanılan söz, her durumda gereğine uygun olmalıdır.⁵³

Konuşma esnasında boş yere eli hareket ettirmemeli, kaş göz işareti yapmamalıdır. Tabi ki uygun olunan yerlerde güzel ve hoş işaretler bundan müstesnadır. Öte yandan haklı veya haksız yere olsun, bir mecliste büyüklerle ve sefiherlerle kesinlikle tartışmaya girecek bir harekette bulunmamalıdır. Tartışmada daima insaf tavrını takınmalı, seviyesi düşük kimselerle konuşurken ince söz söylememelidir. O kimselerle aklı ölçüsünde, seviyesine uygun bir şekilde konuşmalıdır.⁵⁴

Konuşma esnasında gerek sözlerde olsun gerekse hareketlerde hiç kimseye özenmemek gerekir. Çünkü doğal olmak en iyisidir. Büyük bir zatın huzurunda konuşulduğunda, konuşmaya güzel ve kutlu sözlerle başlamalıdır. Gıybet, laf götürüp getirme, iftira ve yalan söylemekten kaçınmayı farz bilmelidir. Bununla beraber bu tür konuşmaların olduğu ortamlardan da kesinlikle uzak durmalı, bu çirkin şeyleri söyleyenlerle de irtibatı kesmelidir. Konuşmaktan daha ziyade dinlemeyi tercih etmelidir.⁵⁵

Davranış Adabı

Devvânî, kişinin hal ve hareketinde nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği konusunda da çeşitli görüşler aktarmıştır. Ona göre yürüme esnasında acele etmemelidir. Çünkü acele yürüme hafiflik alametidir. Buna karşın aşırı ağır yürümek de gerekir, bu da tembellik işaretidir. Aynı zamanda kibirli insanlar gibi işve ile, salınarak ve vücudunu oynatarak dikkat çekecek biçimde de yürümemelidir. En iyisi normal şekilde dengeli yürümektir. Ayrıca yürüme esnasında ikide bir arkasına geri dönüp bakmamalıdır. Çünkü bu hareket, ahmakların alametidir. Daima başını öne eğerek de yürümemelidir. Böyle yapmak da üzüntü ve çok düşünme belirtisidir.⁵⁶

Otururken ayaklarını uzatmaktan ve birbiri üzerine koymaktan sakınmak gerekir. Devlet başkanı, hoca, baba ve onların konumunda olan kişilerin bulunduğu ortamların dışında diz çöküp oturmamalıdır. Ayrıca başını eline ve dizine dayamamalıdır. Zira bu durum, üzüntü ve tembellik belirti-

⁵³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 164-165.

⁵⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 165.

⁵⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 165-166.

⁵⁶ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 166.

sidir. Boyun eğip bükmemeli, sakal ve diğer uzuvlarla oynamak gibi yersiz ve nahoş davranışlarda bulunmamalıdır.

Parmaklarını ağzına ve burnuna sokmamalıdır. Esnemek ve gerinmekten de mümkün mertebe sakınmalıdır. Ayrıca ağzını ve burnunu birilerinin yanında ve kibleye doğru yönelerek temizlememelidir. Bir meclise gidildiğinde, makam ve mertebesini bilip ona göre uygun bir yere oturmalıdır. Ancak kişi meclisin başkanı veyahut büyüğü ise istediği yere oturması uygundur.⁵⁷

Hiç kimsenin yanında el ve yüzden başka organları çıplak tutmamalıdır. Hele ki diz ile göbek arasını hiçbir koşulda, toplum içinde açmamalıdır. Bunlara ilaveten başkasının yanında uykuya dalmamalıdır. Özellikle horlama huyu olanlar buna daha çok dikkat etmelidir. İnsanların bulunduğu ortamda uyku bastırıldığında, mümkünse ayağa kalkarak veya başka şekillerle uykuyu defetmelidir. Özetle insan bulunduğu ortamlarda diğer insanlara rahatsızlık vermeyecek ve insanlardan kendini nefret ettirmeyecek biçimde hareket etmelidir.⁵⁸

Yemek Yeme Adabı

Yemek yeme esnasında takınılması gereken ahlâki davranışların neler olduğunu aktaran Devvânî, konuyu hem sağlık hem de adap açısından ele almıştır. Ona göre yemeğe başlamadan önce el, ağız ve burun iyice temizlenmelidir. Yemeğe “Bismillah” sözü ile başlamalı, “Elhamdülillah” sözü ile son vermelidir. Yemeğe ev sahibinden önce başlamamalıdır. Yemek yeme esnasında elleri, giysileri ve sofrayı kirletmemelidir. Bununla beraber yemek yerken ağzı çok açmamalı ve büyük lokmalar yerine küçük lokmaları tercih etmelidir. Yemeği yavaş yemeli, yerken de ağzı şapırdatmamalıdır.⁵⁹

Sofraya konulan yemeğin rengine bakmaktan, kokusunu koklamaktan ve yemeğin iyisini seçmeye çalışmaktan kaçınılmalıdır. Sofraya konulan iyi bir yemek var ise, buna iştahla tamah etmek yerine önce sofradakilere ikram etmelidir. Ayrıca yemekte ağızdan çıkarılan kemik, çekirdek vb. şeyleri ekmeğin üstüne koymamalı, sofranın üstüne bırakmalıdır. Ağızdan bir şey çıkarılması gerektiğinde ise, bunu insanları rahatsız etmeyecek uygun bir şekilde çıkarmalı, tabağa ve sofraya bir şey damlatmamaya özen göstermelidir. Başkasının önünde bulunan yemeği almamalı, kendi önünden yemeye

⁵⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâî*, 166-167.

⁵⁸ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâî*, 167.

⁵⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâî*, 167.

çalışmalıdır. Yemek yedikten sonra sofrayı başkası gelip oturmak istediğinde onun rahatsız olmayacağı şekilde bırakmalıdır.⁶⁰

Sofrada bulunan ev sahibi, yemekten elini misafirlerden evvel çekmemelidir. İştahı yok ise de yiyormuş gibi davranmalı, misafirler yemeği bıraktıkları zaman bırakmalıdır. Bu şekilde misafirler yemeği daha rahat yerler ve utanmamış olurlar. Misafir olan kişi ise yemeği ev sahibinden önce bırakmalıdır. Fakat yine de misafir, sofradan çok çabuk kalkmamalıdır. Çünkü bu davranış ev sahibini bir tür küçük görmek anlamına gelir. Ev sahibi, bu davranışı misafirin yemeği beğenmediğine yorup incinebilir.⁶¹

Yemek esnasında su içildiğinde, ağızdan ve boğazdan ses çıkarmamak ve sofradakilerin dikkatini çekmemek için yavaş içmeye dikkat etmelidir. Çevredekilerin göreceği şekilde kürdanla diş temizlenmemelidir. Diğer taraftan kürdanla çıkarılan şey, sofradakilerin rahatsız olmayacağı şekilde uygun bir yere bırakılmalıdır. Yemeğin sonunda ağız, diş ve eller tertemiz bir şekilde yıkanmalı, Ağızdan su atılırken nezih bir biçimde hareket etmeli, çevreye ve çevredeki insanlara hiçbir şekilde rahatsızlık vermemelidir.⁶²

Sonuç

İslam medeniyetinde insanları ideal bir ahlâka ulaştırmak gayesiyle pek çok bilgin tarafından ahlâk ve ahlâk eğitimi ile ilgili eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Celâleddin Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî isimli eseridir. Bu eserde Devvânî, bireysel ve toplumsal ahlâka ilişkin fikirlerini serdetmiştir.

Bu çalışmada, Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî eserindeki çocuğun ahlâk eğitimi görüşlerine vurgu yapılmıştır. Devvânî bu eserinde iyi bir çocuk yetiştirmenin gerekliliklerine değinmiş ve çocuğu yetiştirirken üzerinde durulacak konuları tek tek açıklamıştır. Devvânî'nin ortaya koymuş olduğu görüşlerinin gerek ahlâk gerekse eğitim noktasında günümüze ışık tuttuğu görülmektedir. O, ahlâk ve eğitim konusunda yaşamış olduğu dönemin uygulamalarıyla beraber günümüz anlayışına uyan görüşlere de sahiptir. Devvânî'nin ortaya koymuş olduğu bu görüşler, modern dönem ahlâk eğitime önemli katkılar sağlayacak niteliktedir.

⁶⁰ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 167-168.

⁶¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 168.

⁶² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 168.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 10. Basım, 2004.
- Aydın, M. Zeki. *Ailede Ahlâk Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Bilgin, Beyza. “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXIV (1981), 469-483.
- Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Canan, İbrahim. *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*. Ankara: DİB Yayınları, 1980.
- Cebeci, Suat. *Dini Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: DİB Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Demir, Bekir. *Hz. Peygamber ve Çocuk Eğitimi*. İstanbul: İnsan Vakfı, 2002.
- Devvânî, Celâleddin. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Durkheim, Emile. *Ahlâk Eğitimi*. çev. Oğuz Adanır. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Dündar, Mahmut. “İslam’a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri”. Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi VI/6 (2018), 809-818.
- Gürses, İbrahim - Kılavuz, M. Akif. “Kuşakların Ahlâki Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlâki Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXV/1 (2016), 97-117.
- Hökelekli, Hayati. “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”. Diyanet Dergisi XIX/1 (1983), 27-39.
- İmam Malik Bin Enes. *Muvatta I-II*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. *Öğretmenlerimizle Başbaşa*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Kaymakçan, Recep - Meydan, Hasan. *Ahlâk, Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Rousseau, J.J. *Emile “Bir Çocuk Büyüyor”*. yay. haz. Ülkü Akagündüz. İstanbul: Selis Kitaplar, 2016.
- Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 20. Basım, 2012.
- Tarhan, Nevzat. *Aile Okulu ve Evlilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 24. Basım, 2017.
- Tetik, Hayati. “Anne Baba Tutumları ve Ailede Çocuğun Dini Gelişimi”. Universal Journal of Theology 5/2 (2020), 135-171.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 18. Basım, 2005.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Basım, 1992.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 19. Basım, 1994.